

Simon Attila

„népem egészségét akarom s nem a vesztét”

JÁRVÁNY ÉS POLITIKA AZ *ILIASZ* I. ÉNEKÉBEN*

Két kérdésre igyekszem választ adni. Az első így szól: hogyan mutatja be az *Iliasz* első énekében leírt járvány kiváltó okát Homérosz szövege? A második így: milyen választ adnak a görög sereg főemberei, Agamemnón és Akhilleusz a járványra?

1. Teológiai járványtan

Az európai irodalom, ma hozzáférhető alakjában, egy járvány leírásával veszi kezdetét. A járvány és az azt kirobbantó vita és harag – Khrüszészé, Agamemnóné, Apollóné, majd Akhilleuszé – nem csupán erős nyitó epizód, hanem az eposz egészének kicsinyítő tükröként olvasható.¹ Apollón az – itt legfényesebb származására emlékeztetve „Létó s Zeusz fiaként” megnevezve –, aki „ártó vést keltett a seregben; hulltak a népek” [I. 9–10. Devecseri Gábor fordítása];²

Kezdetben csak az öszvérekre s a fűrge kutyákra
lőtte hegyes nyilait, de utána magára a népre:
szüntelen és sűrűn tetemek máglyái lobogtak [50–52].

„Ártó vést”: *nuszosz kaké*, vagy a későbbi nyelvtörténeti és nyelvközi alakulás számára alapul szolgáló attikai dialektusban: *noszosz kaké*: rossz, gonosz, ártó betegség. Homérosz *noszologijája* a Trója alá vonult görög sereget sújtó járványszerű tömeges megbetegedés [*loimosz*: 61.] közvetlen kiváltó okát nem élet- és járványtani, hanem teológiai tényezőben látja.³

Homérosz teológiai járványtana ezt az okot a dühös Apollón hegyes nyilában azonosítja, melyeket – ez Homérosznál és Devecserinél is tisztán hangzik – rettenetes pengéssel és bongással [*deinē de klangé*] bocsát útjára az ezüst íj [*deinē de klangé genet’ argüreoio bioio*, „rettenetes pengés hangzott, bongott az ezüst íj”: 49.] – Devecseri

* A *Járvány és közösség – biopolitikai perspektívák* című konferencián [Budapest, 2022. június 16–17.] elhangzott előadás szövege. Megírását az NKFIH 132113. számú kutatása támogatta.

1 Daniel R. Blickman, *The Role of the Plague in the Iliad*, *Classical Antiquity* 6 [1987/1], 1–10; Szabó Árpád, *Homérosz világa*, Művelt nép, Budapest, 1956, 59–60.

2 Homérosz, *Íliász/Odüsszeia/Homéroszi költemények*, ford. Devecseri Gábor, Pantheon, Budapest, 1993. A következőkben az *Iliasz* I. énekéből származó idézeteknél csak a sorok számát adom meg.

3 A járvány mint természeti tényezők által előidézett tömeges megbetegedés orvosi felfogása majd a hippokratészi *corpus* részeként ránk maradt, vélhetőleg a Krisztus előtti 5–4. század fordulóján keletkezett *Epidémiák* című traktátusban jelenik meg, főként a tüneteket és a betegség lefolyását, valamint az orvosi beavatkozások eredményét vagy éppen eredménytelenségét regisztrálva. A mű valószínűleg hiteles I. és III. könyve olvasható magyarul is: Hippokratész, *Epidémiák* I. és III. könyv, ford. Németh Béla = *Válogatások a Hippokratészi Gyűjteményből*, szerk. Havas László, Gondolat, Budapest, 1991, 121–160. Mint látható egyébként, a görögben nem

jó érzékkel teszi a sor elejére a „rettenetest”, ahogyan a *deiné* ugyancsak a sor elején helyezkedik el, s így hangzása mellett pozíciója révén is különös nyomatékot kap.⁴ A βιοτο a βίος genitivusa: a βίος, amely elpusztítja a βίος-t: a nyelv kegyetlen játékaént a görögben a két szó között mindössze annyi a különbség, hogy az első esetben [ij, eredetileg az ij húrja]⁵ az utolsó, a másodikban (élet) az utolsó előtti szótagon van a hangsúly: βίος és βίος. A görögben persze zenei hangsúly volt (a hangsúlyos szótagot egy kvinttel magasabban intonálták), vagyis szóban különbséget lehetett tenni a két alak között (írásban viszont a hangsúlyt egészen a Kr. e. 2. századig nem jelölték, tehát a két alak írásban egybeesett). Akárhogyan is, ez nem változtat azon, hogy a görög fül is tisztán hallotta ezt a rettenetes egybecsengést. Ezt világosan mutatja, hogy harmadfél évszázaddal később Hérakleitosz számára ez a szóban rejlő, a szó jelentését csaknem szétfeszítő belső feszültség majd egy példája lesz a *koszmosz* is átható „visszacsapó illeszkedésnek”: „Az íjnak tehát neve élet, műve pedig halál [tő *un toxó onoma biosz, ergon de thanatosz*]” [48. frg.].⁶

De lépünk eggyel visszább a betegség aitiológiájában: mi idézi elő Apollón haragját? Miután Agamemnón, a görög sereg vezére a zsákmányból neki jutó tiszteleti ajándékként megkapta az ily módon rabszolgává, közönséges ágyassá süllyesztett Khrüszéiszt, Apollón papjának leányát, az apa, Khrüszész a görög táborba megy „végtelenül sok váltsággal megváltani lányát, / messzelövő Phoibosz koszorúját tartva kezében” [13–14.]. Phoibosz Apollón, mégpedig a „messzelövő” Phoibosz Apollón említése nem véletlen itt: az istenség gondosan kiválasztott jelzője pontosan jelzi előre, hogy mi fog történni hamarosan. Néhány sorral később Khrüszész a görögökhöz, s legfőképpen „Átreusz két sereget-tagoló sarjához” fordul [16.].⁷ Az atreidákhoz intézett könyörgésében Khrüszész maga is a *hekébolosz epithetont* említi föl – a könyörgésbe fenyegető árnyalatot is vegyítve, sőt kiegészíti a Zeustól származásnak az elbeszélő által korábban ugyancsak fölidézett dicső genealógiájával: „s ti vegyétek e díjat, / Zeus sarját tisztelve, a messzelövő nagy Apollónt” [20–21.].

Tudjuk, a könyörgés hiábavaló: Agamemnón válaszként „rútul ráförmedt, elküldte goromba szavakkal” [25.]. Agamemnón durvasága nyíltan kihívja magát a pusztító haragú istent is, amikor nemcsak lányának megalázó sorsával szembeesíti az öreget („míg a szövőszéken szövöget s velem ágyamat osztja”: 31.), hanem fenyegetően azt vágja az öreg pap fejéhez: „úgy ne legyen, hogy e bot s isten koszorúja se véd meg” [28.]. Ez a homéroszi felfogás szerint egészen hajmeresztő *hübrisz* és *blaszphémia*, hiszen itt nemcsak a rituális oltalomkérőnek [*hiketésznek*] a megsértéséről van szó;

a pandémia, hanem az *epidémia* szó szolgált a járvány megnevezéseként: valami, ami a népen [betegségként] megjelenik.

4 Homer, *Iliad. Book I*, kiad. Seth L. Schein Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2022, 106–107.

5 *Homers Ilias. Gesamtkommentar*, kiad. Joachim Latacz. *Band I. Erster Gesang. Faszikel 2: Kommentar*, kiad. Joachim Latacz – René Nünlist – Magdalene Stoevesandt, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2009, 45.

6 És lásd még: „Nem értik meg, mint van az, ami ellenkezik, önmagával mégis összhangban: visszacsapó illeszkedés, mint íj és lanté” [51. frg., Kerényi Károly fordítása]. Kerényi fordítása megtalálható például itt: *Görög gondolkodók I. Thalészról Anaxagoraszig*, Kossuth, Budapest, 1993.

7 *A kozméter laón* kifejezés, amely itt duálisban áll, a nép vezetőjére, közelebről a nép elrendezőjére vonatkozik, arra, aki rendet, mégpedig szép rendet [*koszmosz*] visz a közösségbe – majd meglátjuk.

az oltalomkérő ugyanis itt egy pap, s így Apollón szolgáját éri a sértés, ez pedig az istenség erejének kétségbe vonásával egyenértékű.⁸ Khrüszész ezután fordul urához, Apollónhoz, s kéri, hogy nyilaival álljon bosszút az akhájokon [37–42.]. Az ennek során használt megnevezése az istennek a Szmintheusz alak lesz, mely csak ezen az egyetlen helyen fordul elő a homéroszi eposzokban. A versmondattani helyzetével és sor eleji pozíciójával is nyomatékosá tett *Szmintheu* vocativusi forma nemcsak grammatikai alakjával, hanem illokúciójával is megszólítást hajt végre: a nyelv mágikus-performatív használata itt az istenséghez forduló kérést átokba fordítja, amennyiben a megszólításnak „éppen a Szmintheus istennévvel jellemzett veszélyes isteni hatáskört kellett megidéznie.”⁹ Trencsényi-Waldapfel Imre nemcsak ezt, hanem a Szmintheusz szónak mint Apollón jelzőjének „Egéristen” jelentését is meggyőzően mutatta meg. Khrüszész imája és átka Apollón bosszúját kifejezetten a rágcsálók által is terjesztett járvány alakjában akarja előidézni. Láttuk, az isten meghallgatja a kérését.

A járványt tehát – „fizikai”, de a szó mai értelmében nem természeti vagy biológiai okként – Apollón nyilai idézik elő. Ezeket az istenség haragjában [44.] sújtja el a görög sereg felé, mégpedig egy performatív nyelvi megnyilatkozásnak, kérésnek és átoknak a hathatósá válása [Austin azt mondaná: sikeressége, boldogulása, *felicitousszá* válása] eredményeképpen.¹⁰ Mindennek háttérében pedig Agamemnónnak, a görög sereg vezérének tette áll: a pusztító isten, Apollón megsértése papjának megalázó elutasításán keresztül. A járványnak eszerint nem természeti, nem biológiai oka van, hanem teológiai – egy isten bosszúja –, s ennek kiváltójaként vallási és morális: egy ember *hübrisze*, az, hogy Agamemnón túllép az emberi határán, és megveszekedett göggyében és – nem pusztán személyes, hanem politikai – felelőtlenségében az istenséggel húz ujjat. Erre az esetre bizonyosan érvényesek a Zeusz által az *Odüsszeia* első énekében elmondott szavak:

Jaj, csak örökön az isteneket vádolja az ember:
azt mondják, a csapás mind tőlünk jön, de bizony hogy
ostoba vétkeikért szenvednek a végzetten is túl [32–34.].

A *hüper moron*, az előre meghatározott osztályrészen, sorson felüli szenvedés olyasmire utal, ami az eleve keserves, mert halálra ítélt életben még mintegy ráadásaként, ki nem kényszerített hiba eredményeképpen éri az embert. Itt mindkét mozzanat lényegi: az is, hogy az emberi élet, s következésképpen maga az ember eleve nyomorult, amennyiben korlátozott és szenvedésnek kitett. Korlátozottságának és nyomorúságának legfőbb meghatározója és jelképe éppen a határoltága, vagyis hogy arasznyi életét a *thanatosz* határolja – nem véletlen, hogy Zeusz az elbeszélő közlése szerint

8 G. S. K. Kirk, *The Iliad. A commentary*. Vol. I, Books 1-4, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, 56; Szabó, *l. m.*, 59.

9 Trencsényi-Waldapfel Imre, *Apollón Szmintheus = Uő, Vallástörténeti tanulmányok*, Akadémiai, Budapest, 1983, 91–113, itt: 96. Apollón mint büntető istenség alakjához: Hegyi Dolores, *A görög Apollón-kultusz*, Akadémiai, Budapest, 1998, 13–14, Apollón Szmintheuszhoz: 18–20. [Hegyi vitatja az Egéristen alakjának palesztinai eredeztetését [vö. *ISám* 5–6], inkább a közel-keleti és a görög hagyomány közös forrását tartja valószínűnek.]

10 Vö. John L. Austin, *Tetten ért szavak*, ford. Pléh Csaba, Akadémiai, Budapest, 1990, összefoglalólág: 69. és 80.

itt az istenek megjelölésére használt *haláltalanokhoz (athanatoiszi)* intézi beszédét, s hogy ennek első sorában a *theusz* és a *brotoi* szavak közvetlenül egymás mellé kerülnek (*theusz brotoi aitióontai*, az emberek az isteneket vádolják). A *brotoz* megnevezést pedig akkor használja Homérosz az emberre, amikor ennek halandó voltát akarja hangsúlyozni.¹¹ Az azonban, hogy ez az élet ráadásul „fájdalommal van tele”, legalábbis részben már az emberek hibája. Agamemnón *hübrisze* – melynek nem ez az egyetlen példája az eposzban sem, nem is szólva történetének egyéb elemeiről – ráadásul nemcsak a saját életére, hanem az egész közösség életére is hatással van: gőgös és felelőtlen vezetőként a rábizottak egészségét és életét sodorja veszélybe.

2. szósz

Az *Iliasz* első énekében járvány, politikai vezetők és közösség kétértelmű viszonya magának a járványnak az elharapódzása után a *σάφος* ősgörög alakra visszamenő szavakba sűrűsödik bele. Néhány jellemző előfordulás számbavétele előtt lássuk röviden a szó a nyelvi-etimológiai hátterét. A *σάφος* mögött nem teljes bizonyossággal kikövetkeztethető indoeurópai szóalak valószínűleg a **t_ueh₂-u-s* melléknév lehetett, amely a **te_uh₂* „erős(nek lenni)” jelentésű gyökre megy vissza.¹² Ebből az ősgörög alakból indulva a *digamma* [bilabiális zöngés spiráns] kiesése után már a *szaosz* melléknévnél vagyunk (illetve hangzómódosulásokkal a *szoosz*, *szóosz*, majd hangzösszevonás után a *szósz* formáknál), melynek jelentése: ép, egészséges, életben van, jól van; egész, sértetlen, intakt; biztos, biztonságban megtartott, fennmaradt. A tőhöz kapcsolódó igei alakok – *szaoó*, *szoó*, *szóó*, *szódzó* – jelentése *actívumban* életben tart, megment, megóv [például a haláltól]; *passívumban* megmenekül, életben marad, meggyógyul, felépül [betegségből]; tárgyról is mondják, ha megóvják, megtartják, megmentik őket. A továbbképzett *szótér* alak azt jelöli, aki mindezt megteszi, a megmentő, megszabadító, például betegségtől, bajtól, ártalomtól; az Újtestamentumban innen nyeri el egyedi jelentését: Üdvözítő, Megváltó. Továbbképzett alak még a *szótéria* testi egészség, testi jóllét; megszabadítás, megmentés, biztonságba helyezés, abban megtartás, üdvözítés/üdvözülés és megváltás.¹³

Az épség, egészség, jóllét, élet, az élet megóvása jelentéskörében gomolygunk. Ez a szó és az említett sűrűsödés egyszersmind azt is láthatóvá teszi, hogy igaza van Michel Foucault-nak, amikor azt mondja, hogy miközben a népesség biopolitikájáról és bi hatalomról mint a politikai cselekvés egészét meghatározó hatalmi technikák együtteséről csak a 18. század közepétől kezdve beszélhetünk,¹⁴ maga a közösség egészségének, épségének, egyáltalán biológiai életének megóvása mint a politikai vezetés célja mindig is jelen volt az emberiség történelmében, és különösen is előtérbe került járványok vagy éhínségek idején.¹⁵

11 Hjalmar Frisk, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, I–III., Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1960–1972, I. 271.

12 Lásd Frisk, *I. m.*, II. 845; Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, I–II, Brill, Leiden–Boston, 2010, 1440–1441. Köszönöm Ittzés Máté indoeurópai nyelvészeti eligazítását.

13 Henry George Liddel – Robert Scott, *A Greek–English Lexicon*, Harper and Brothers, New York, 1883, s. v. *szódzó* [1518–1519], *szósz* [1520].

14 Michel Foucault, *A szexualitás története*, I., ford. Ádám Péter, Atlantisz, Budapest, 1999, 139–141.

15 *Uo.*, 142: „ekkor lépett be ugyanis az élet – vagyis az emberi faj életével kapcsolatos megannyi jelenség – a történelembé, a tudás és a hatalom világába, a politikai technikák területére.

Nem meglepő tehát, hogy a *szósz* és *szóó* szavak az *Iliasz* járvány körül forgó első énekében is többször előfordulnak. Nézzünk meg közülük néhányat: ki mit ért azon, hogy épségben, egészségben lenni, a közösséget abban megtartani. Bár a szó előjön például Khrüszészre vonatkoztatva is [32.], ahogyan Kalkhasz is ezt a szót használja Akhilleusz védelmét kérve [83.], de mivel ezeknek az előfordulásoknak nincsen vagy nem elsődleges a biopolitikai relevanciájuk, maradjunk annál a nyelvi perspektívánál, amelyben a hatalmasok, az uralkodók száján jelenik meg a szó. Miután Kalkhasz Akhilleusz bátorítására előadta, hogy a dögvészt küldő Apollónt nem a fogadalmak és áldozatok elmaradása bántja, hanem az, hogy papját, Khrüszészt Agamemnón semmibe vette [étimész': 94. – nem adta meg neki a *timét*, az őt megillető nyilvános tiszteletet; ez a *timé*, illetve ennek megsértése még fontos lesz Agamemnón és Akhilleusz vonatkozásában is], s hogy a fájdalmas dögvészt nem fogja addig eltávoztatni, amíg Khrüszésznek ki nem adják a lányát ellenszolgáltatás nélkül és Khrüszészen hekatombát nem áldoznak, Agamemnón emelkedik szólásra. Az elbeszélő előre jelzi, hogy milyen megnyilatkozás várható a sereg vezetőjétől, amikor – külső és belső nézőpontot egyszerre érvényesítve – azt mondja, hogy „feketébe borult kebelét iszonyú düh / duzzasztotta, s olyan volt két szeme, mint lobogó tűz” [103–104.]. Maga a király első szava, a jós megszólítása is mindjárt erős jelzését adja Agamemnón diszpozíciójának: *mantí kakón*, „Jósa a rossznak, jót sose mondtál még nekem eddig” [106.]; amivel nyilván Iphigeneia feláldozására utal, hiszen ott is a jós szava volt, ami Agamemnón leányának feláldozását a szélmentes öbölből kihajózás zálogaként írta elő. Atreusz fia beszédében ezután azt az értéket növeszti föl, amelytől Kalkhasz szavai szerint meg kellene válnia ahhoz, hogy a járvány véget érjen: Khrüszész szépségét, jellemét és ügyességét dicséri, és hozzá fűződő személyes érzéseire is utal [112–115.]. Ez a birtoklással és hatalommal is a legszorosabban összekapcsolódó szexuális motívum alapvető a vezérek motivációiban: gondoljunk csak Akhilleusz fájdalmára Briszéiszi miatt. Persze nem önmagában: a szexuális erőnek, birtoklásnak, a másik test fölött gyakorolt hatalomnak a motívuma egyaránt az erő, hatalom és tisztelet komplexumába illeszkedik, annak egyik legfontosabb része. Mindenesetre Agamemnón, miután jól felsrófolta az árát, engedményt tesz:

Mégis visszaadom s önként, ha ez így igazán jobb,
mert hisz népem egészségét akarom s nem a vesztét.
Csakhogy tiszteletül nekem adjatok újat azonnal,
hogy zsákmánytalan én egyedül ne legyek: nem is illik;
hisz látjátok mind, hogy mekkora kincs hagy el engem. [116–120.]

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ekkor került először kapcsolatba az élet a történelemmel. Épp ellenkezőleg, a biológiai tényezők, hosszú évezredek át, rendkívül erősen szorították az emberiséget; ennek a viszonyoknak, amely a halál jegyében alakult ki, a járvány és az éhínség a két legdrámaibb formája.” Agamben pedig, részben Foucault nézetét bírálva, egyenesen azt állítja, hogy a biopolitika a szuverén hatalom megjelenésével egyidejű, s ha nem is Homéroszig, de Arisztotelészig vezet vissza ennek nyelvi-fogalmi alakot öltését. Lásd Giorgio Agamben, *Homo sacer. Die souveräne Macht und das nackte Leben*, ford. Hubert Thüring, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2022, 11–22.

Agamemnón a népe egészségére, épségére hivatkozik [*bulom' egó laon szón emmenai é apoleszthai*], arra, hogy inkább akarja, hogy a nép épségben megmaradjon [*szón emmenai*], mint hogy elpusztuljon. Magát felelős vezetőként feltüntetve kinyilvánítja, hogy a járványtól való megszabadítás az ő legfőbb célja is. Csakhogy beszédének retorikai felépítése, a jósra szórt szidalmi, s az a gazdasági logika, amely lemondásának ellentételezéseként nem elégszik meg a nép jóllétével, hanem azonnal [*autikh' – „adatok újat azonnal”*] kárpótlást akar, még egyszer hangsúlyozva az őt ért veszteség nagyságát, látványosan leleplezi Agamemnón önzését. Persze a helyzet nem ennyire egyszerű [Homérosznál ritkán az]: amikor arra hivatkozik, hogy nem is illendő [*ude eoike*] neki, a királynak zsákmánytalanul maradnia, akkor a görög harci társadalom általánosan elfogadott értékére hivatkozik: a vezető erejétől, hatalmától elválaszthatatlan nyilvános megtiszteltetésére [*timéjére*]. Ez adja ugyanis a nyilvánosság előtt megjelenésének, tetteinek és szavainak erejét. Innen nézve a „hisz látjátok mind” fordulat sem pusztá töltelék, hanem ezzel is ugyanehhez a nyilvánossághoz fordul, nyomatékosítva a helyzet társadalmi implikációját.¹⁶ Márpedig erre az erőre szüksége van a népnek is, és éppenséggel – háborúban – az épségben maradáshoz, békében pedig a jóllét megőrzéséhez. Mindenesetre Agamemnón egyszerre dühös és jól kiszámított beszéde a nép üdvét sokkal inkább a meggyőzésnek, saját célja elérésének retorikai eszközeként használja, semmint hogy cselekvése tényleges célját, valóságos elköteleződésének tárgyát láthatnánk benne. A 117. sorban az *egó* [*bulom' egó*] megjelenése – mivel a görögben, a magyarhoz hasonlóan, nem szükséges kitenni az alanyt a ragozott állítmány mellett – nyomatékot ad az ének, vagyis Agamemnón személyének és szándékának¹⁷ –, de ez is csak a meggyőzés manipulatív s mindjárt le is lepleződő eszköze nála. A nép egészségének ügye, ha nem is pusztá ürügy [mihez is kezdene az uralkodó a népe nélkül?], mégis inkább csak hivatkozási alap, mellyel saját politikai céljait támogatja meg. Homérosz szövege később is, minduntalan leleplezi Agamemnónt mint csakis saját érdekeit követő, önző és erőszakos frátert, akiből a mások iránti tisztelet és felelősség egészen az önvészélyesség fokáig hiányzik. A nép épsége, egészsége, üdve üres frázis az ő szájában, amellyel önzését próbálja leplezni.

Lépjünk tovább, de maradjunk továbbra is ezen a szinten, a hatalmasok körében. Akhilleusz, aki mégiscsak Kheirón, a bölcs és egyébként orvosi tudománnyal is bíró kentaur neveltje, nemcsak átlát ezen a nem is különösebben sűrű szövésű retorikai szítán, hanem – ugyancsak a nép épségére, egészségére hivatkozással – intést is intéz a Briszéisziért hozzá küldött, a feladatra kellenül vállalkozó két követhoz, Talthübioszhoz és Eurübatészhez. Agamemnónnal folytatott szócsatájának ismertetését most mellőzve már csak az akhájok legjobbjának Briszéiszi átadásakor elmondott beszédére hivatkozom. Ebben hangzik el ugyanis újra, immár tehát Akhilleusz szájából az ép, egészséges, sértetlen jelentésű melléknév, itt *szooi* alakban.

Briszéiszi kiadásának jelenetében [312–350.] is keverednek a szexuális vagy erotikus és a hatalmi erőviszonyok – ahogyan Agamemnón beszédében is láttuk ezt. Kettejük párhuzama abban is megnyilvánul, hogy Akhilleuszt is *timéjének*, nyilvános

16 Schein, *I. m.*, 122.

17 Latacz – Nünlist – Stoevesandt, *I. m.*, 69.

respektusának megsértése bántja [jól mutatja ezt anyjához, Thetiszhez intézett beszéde mindjárt a jelenet után: 352–356.; 365–412.].¹⁸ De szerepet játszhat a szép rabnő iránti érzelme is. Ezt az elbeszélő mindkét oldalról jelzi: egyrészt finom utalásában arra, hogy Briszéiszt kelletlenül [*aekusz'*] hagyja el urának sátrát, másrészt abban, ahogyan a rettenthetetlen hős mindjárt rabnőjének távozása után sírva fakad. Könnyeiben tekintélyének megsértése és Briszéiszt iránti érzései is világos jelzést kapnak („Ment a leány, noha kelletlen, velük; ekkor Akhilleusz / sírvafakadt s elment; társaktól távol, a szürke / víz partján leült, bámulta a borszinű tengert”: 348–350. – a síró Akhilleusz rendre a tengerhez, anyja lakóhelyéhez megy bánatában, s mindig hangsúlyosan: egyedül).

Akhilleusz a két követhet intézett beszédét [334–344.] udvariasan, üdvözlésükkel kezdi, s megnyugtatja a két szorongó harcost, hogy különbséget tesz közöttük és küldőjük között: nem rájuk, hanem amarra haragszik. Majd Patrokloszt szólítja föl a leány előhozására és átadására, kinyilvánítván, hogy aláveti magát Agamemnón akaratainak. Ezen a ponton azonban fordít beszéde menetén, s az esküformula használatával („legyen tanúm ez a kettő”, *tó d' autó martüroi esztón*: 338.) fenyegető fogadalmat tesz, melynek lényegi elemét kimondatlanul hagyja, de egyértelművé teszi:

de legyen tanum egykor e kettő
boldog olümposzi isteneink meg a földi halandók
és vadszívű királyuk előtt, ha reám a jövőben
szükség lesz, hogy a többi felől a gonosz veszedelmet
elhárítsam. [338–342]

Megnyilatkozásának cselekvési értéke az, hogy tanúi előtt fogadalmat tesz: *nem fogja* elhárítani a görög sereg feje fölül a gonosz veszedelmet. A *loigosz* szó, amely többnyire nem konkretizált csapást, pusztítást, romlást jelent, az I. énekben többször a járványt is jelöli, az idézetben viszont a trójaiak pusztítására vonatkozik, vagyis a görögökre háramló romlásra.¹⁹ Akhilleusz már tudja, hogy Apollón az engesztelés hatására, Khrüszész átkot visszavonó, s így ugyancsak mágikus erejű kérésének megfelelően [ahol a pap Apollón *Szmintheusz* jelzőjét az *euphémia* jegyében éppenséggel *nem* mondja ki, mert *nem szabad*, hogy még egyszer kimondja] a csapást, „a rút dögvészt” el fogja vonni felőlük [*aeikea loigon*: 456.], ám a háborús pusztítás még csak ez után éri majd el igazán a görögöket. S éppen itt, a csatában lenne a legnagyobb szükség majd az ő hősi erejére – ám ezt nem fogja társai rendelkezésére bocsátani.

Akhilleusz így fejezi be a beszédét, Agamemnónt szidalmazva és tovább fenyegetőzve:

Mert őrjöng ádáz kebelében,
és elméje tekinteni nem tud előre, se hátra,
hogy hogyan óvja hadát, ha a harc a hajókig elér majd. [342–344.]

Agamemnón majd akkor, amikor a trójaiak már a hajókig szorítják vissza az ostromlókat [tudjuk, hogy ez később valóban be is fog következni], nem fogja tudni a múltbéli

18 Szabó, *l. m.*, 63, 175.

19 A *loigosz* előfordulásait részletesen elemzi Blickman, *l. m.*, 2–7.

tapasztalatok alapján előre látni a jövőt [nem tanul a múltból].²⁰ Vagyis nem fogja tudni, hogy az akhájok miként maradhatnak meg épségben (*szooi*), miként őrizhetik meg egyáltalán életüket, mikor már a hajóknál fognak harcolni (*hoppósz hoi para néuszi szooi makheointo Akhaioi*). Miközben korábban, még néhány sorral korábban is, Akhilleusz másik (ebben az összefüggésben egyébként is gyakoribb) szót használt a sereg megóvására (*aeikea loigon amünai*, „hogymint [...] a gonosz veszedelmet elhárítsam”: 342.), itt mintegy kegyetlen gúnnyal visszautal a népe jóllétéért, épségéért hamisan aggódó Agamemnón szóhasználatára: „népem egészségét akarom s nem a vesztét” (*laon szón emmenai*) (117.), s a *hoi* („neki”) névmással konkrétan is földidézi Agamemnón személyét.²¹ Akhilleusz tehát megidézi és idézi Agamemnónt, s az idézett szó megisméltése a két előfordulás között bonyolult jelentéstani kapcsolatot létesít. Akhilleusznak Agamemnónt idéző szavaiban ugyanis az nyilvánul meg, hogy pontosan tudja: hiába mondja, hiába színleli ellenfele, hogy népe épségben megóvásának gondja van a szívében, ez a megóvás nem fog sikerülni neki, és nagyrészt éppen azért nem, mert nem is ezt akarja igazán, csak saját önös érdekét követi, és még *timéjére* hivatkozása is főként kéjvágyát és személyes hatalmi ambícióját szolgálja. Ez nyilvánul meg a *szooi*-nak mintegy a visszaolvasásában Agamemnón fejére – gúnyos kárörömtől sem mentesen.²²

Ekkor azonban azt is látjuk, hogy miközben Agamemnón felelőtlen, önző és indulatos viselkedése nem tarthat igényt rokonszenvünkre, a megsértett Akhilleusz sem igazán jobb kollégájánál: *timéjének* megsértését, Briszéisz elragadását haragjában pusztító bosszúval torolja meg (mindjárt az eposz első két sorában olvasható a *Ménin...ulomenén*, „pusztító harag” szerkezet, Devecserinél: „Haragot...vészest”), s ennek a bosszúnak sem Agamemnón lesz egyedül az áldozata.²³ Miközben Akhilleusz szóhasználatával feddően utal vissza a sereg elsőszámú vezérének hamis beszédére és arra, hogy Agamemnón kockára teszi népe jóllétét, sőt testi egészségét és életét, ő maga is a bosszúnak ehhez a másra nem tekintő, a közösség érdekét teljesen figyelmen kívül hagyó eszközához fog folyamodni, amikor megígéri, hogy elvonul a harctól, és csöppet sem fogja izgatni, ha a hajóknál harcoló akhájok elvesznek – és így is tesz, és így is lesz.

A szöveg egy korábbi helyén, a két vezér vitája során a rendkívüli erejű hőst Agamemnón megölésétől visszatartó Athéné – nem csekély lélektani bölcsességről téve tanúságot – engedélyezi Akhilleusznak a vezér verbális inzultálását („Szüntesd hát a viszályt, kardod ki ne rántsd a kezeddél, / szóval azonban csak szidd őt kedvedre tovább is” – mondja Péleusz tomboló fiának: 210–211.). Akhilleusz gyalázkodó dühkitörésének egy pontján a *démoborosz* melléknévet aggatja ellenfelére (231.). Devecseri

20 Kirk, *l. m.*, 87; Latacz – Nünlist – Stoevesandt, *l. m.*, 125; Schein, *l. m.*, 158–159.

21 Schein, *l. m.*, 159.

22 Kirk ezt és a megelőző két sort túlbonyolítottan és szükségtelen és ügyetlen rapszódoszi betoldásnak tartja, mert nem veszi észre a visszautalást Agamemnón szavaira és egyáltalán az *épségben megőrzés* fontosságát ebben az összefüggésben. [*Uo.*]

23 Annyiban persze különb Akhilleusz, hogy ő nem sérti meg a papot, hanem csupán Agamemnón erőszakosságára válaszol ugyancsak erőszakosan; ugyanakkor Agamemnón fenyegetőzésére (101–103.) adhatna diplomatikusabb választ is (vö. 149–171.); maga az a vezéri aktivitás is, hogy a gyűlést Akhilleusz hívja össze, sérti Agamemnónt, aki mégiscsak a görög sereg fővezére (54, vö. 287–288.); Szabó, *l. m.*, 60–62.

a „nép rágója” kifejezéssel fordítja ezt a szót, ami az eredetiben meglévő „mohón eszik”, „felfal”, „elemészt” jelentésmozzanatot (*bibrószkó*), ha lehet, még erősebben képszerűvé és így erőteljesebbé is teszi (vö. a kapcsolódó szavakat is, *bora*: eleség, illetve falánság; *borosz*: falánk). A homéroszi szövegszervezés rafinériája itt is megnyilvánul. Egyrészt abban, hogy a szövegben a *démoborosz baszileusz* szerkezetet olvassuk (Devecserinél: „nép rágója, király”), vagyis Akhilleusz oxymoront létrehozva mindjárt a becsmérlő jelző mellé helyezi azt a méltóságot és szerepkört is, amelynek éppenséggel nem az lenne a feladata, hogy a népét eleméssze, hanem, ahogyan az 5. jegyzetben láttuk, az, hogy „szép rendet” teremtsen és tart fenn emberei között. Másrészt abban, hogy az eposzokban nem egyszer találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a szereplők által másokra mondottak később rájuk magukra is érvényesnek bizonyulnak, sőt akár az elbeszélő vagy valamely szereplő szavaiba is beszűremkednek, még tovább bonyolítva a jelentésviszonyokat. Itt is erről van szó: Akhilleusz joggal nevezheti Agamemnónt a nép felfalójának-elemésztőjének [ami éppenséggel a szöges ellentéte az Agamemnón által a maga számára igényelt szótér szerepnek], kisvártatva azonban az is nyilvánvaló lesz, hogy a becsmérlő kifejezés a kimondójára is teljes súlyával visszahull.

A két vezér valójában, ahelyett, hogy az emberek épségét, egészségét és életét övni, két oldalról rája sokat szenvedett népét.

